

Заслуговує на увагу восьмий розділ монографії, у якому йдеться про суб'єктно-об'єктну структуру лірики Андрія Малишка. Коротко виклавши основні підходи до вивчення лірики, що зафіксовані в працях В. Халізева, В. Сквозникова, М. Бахтіна, Б. Кормана, С. Бройтмана та ін., Микола Ткачук зазначає, що «Андрій Малишко продовжив традицію своїх попередників у застосуванні суб'єктно-об'єктних відносин, продукованими такими митцями, як Іван Франко, Леся Українка, Олександр Олесь, Павло Тичина, Микола Зеров» [286]. Дослідник робить висновок, що Малишко еволюціонував «у річищі лірико-народнописенної стильової течії, яку творила тодішня «масова поезія», що втілювала переважно громадянські, політичні ідеї та емоції» [286]. Проте творчість Андрія Малишка, на думку автора монографії, вийшла за межі «масової поезії», широко представлені в СРСР і на Заході у 20 – 30-і роки ХХ ст.: «Поет формував свій образний наратив, свою суб'єктну модальність і стилістичну палітру. Його ліричне «я» є самоцінним; ліричний суб'єкт мовлення дивиться на себе збоку, як на «іншого», як «я» рольове» [287 – 288]. Лірична творчість Андрія Малишка є багатоголосою. Микола Ткачук справедливо вважає, що Малишків суб'єкт «мовлення часто зливається з голосами інших суб'єктів навіть у межах одного вірша» [293]. Як справжній талант, Андрій Малишко в поезії відходить від існуючої традиції суб'єктно-об'єктних відношень: «У форматі суб'єктно-образних структур формуються нові відношення суб'єкта й об'єкта наративу, коли виникають стійкі форми діалогічних суб'єктно-об'єктних відношень, співвіднесених «я» і «ти», «я» і «ми» [303].

Праця Миколи Ткачука «Художній дискурс лірики Андрія Малишка» є вагомим внеском у переосмисленні творчості поетів радянської доби, новим її прочитанням з урахуванням новітніх досягнень науки про літературу, зокрема наратології.

Мирослава Гнатюк, проф. (Київ)

Інтертекстуальний дискурс Шевченкового прометеїзму

(Ткачук О.М. «Інтертекст поеми «Кавказ» Тараса Шевченка:

Ріст методологічної «самосвідомості» науки про літературу значною мірою обумовився тими відмінностями, які виникли між, здавалося б, ідентичними поняттями – текст і твір. Уявлення про художній твір як багаторівневу структуру розширив пошук у сфері методології критики, виявив нові способи та прийоми інтерпретації.

Часом зближення й протиборства різноманітних методологічних напрямів стала середина ХХ ст. Методологічний плюралізм засвідчив тенденцію багатопідхідності до аналізу художнього твору, інтенсивність розвитку різних методів та напрямів літературознавчих досліджень, існування в рамках однієї науки різноманітного методологічного інструментарію дослідження свого об'єкта. Розробляючи способи аналізу семантики його зовнішніх зв'язків, літературознавча наука відкрила, що і внутрішні зв'язки тексту мають смисл та значення. Вони стали в центрі уваги структуралізму (роботи Празької школи, пізніше – Р. Барта, Ю. Крістевої, Ц. Годорова, Ю. Лотмана) та семіотики (автори тартурського щорічника «Семіотика»). Поняття «інтертекстуальність», «контекст», «гіпертекст», «підтекст», «авантекст» і «генотекст», які виникли у зв'язку з новими потребами інтерпретації художніх творів, відіграють сьогодні важливу теоретико-методологічну роль.

Запроваджений Ю.Крістевою термін «інтертекстуальність» означив здатність тексту вступати у взаємодію з іншими текстами, акцентував асоціативність художнього мислення. Розвиваючи теоретичні погляди М.Бахтіна, дослідниця формулює ідею міжоб'єктної взаємодії, де «поетична мова піддається як мінімум подвійному прочитанню» [2, 429]. Оскільки спілкування відбувається на текстовій основі, саме текст розглядається як основна форма комунікації.

Структуральний метод, що передбачав розрив усіх зв'язків твору з епохою, культурою, контекстуальністю творчості митця, сповідуючи бартівське «Нічого не існує поза текстом», невдовзі виявив свої вразливі місця. Не випадково, розглядаючи текст як самодостатню цінність, учений заявив і про те, що текст

«ніколи не може бути один». Заперечивши тим самим можливість ізольованого аналізу, він приходять до одного з визначальних понять постструктуралізму – інтертекстуальності, де на його розумінні тексту позначився вплив концепцій Ю.Крістевеї та Ж.Дерріди. Цей перехід від структуралізму до постмодернізму якраз і можна розглядати як перехід від твору до тексту (за назвою однойменної праці Барта), де суть текстуального аналізу полягає у тому, що: «Текст треба розглядати не як завершений, закритий продукт, а як прогрес продукування, «підключений» до інших текстів, інших кодів (це і є інтертекстуальність), і за допомогою цього артикулюється в суспільстві та історії не способами визначення, а цитування» [1, 497].

Активізація новітніх напрямів дослідження художнього простору закономірно обумовила потребу створення відповідної наукової й навчально-методичної літератури, яка допомогла б зорієнтуватися (зокрема, студентській молоді) у розмаїтті сучасних методологій, увиразнила б різні підходи і методи літературознавчого аналізу. Автор навчального посібника «Інтертекст поеми «Кавказ» Тараса Шевченка: прометеїзм в орієнтальному дискурсі» Олександр Ткачук вносить свою лепту в цю нелегку справу, розглянувши відомий твір Тараса Шевченка під новим кутом зору, крізь оптику орієнталізму, зацентрувавши таку важливу літературознавчу проблему як інтертекстуальність.

Відродно те, що молодий дослідник звертає особливу увагу на вихідну позицію літературознавчих студій – текст твору, наголосивши на недопустимості «накладання» на нього будь-яких ідеологем. Він справедливо наголошує на необхідності почути насамперед «голос тексту», що виявляє сьогодні нові смисли, як це насправді притаманно великим творам. Спираючись на об'єктивне аналітичне начало дослідження його зародження, становлення й побутування позбуваємося небажаних рецидивів ідеологічного метанаративу радянського літературознавства, що поставав з ідеологічно препарованих текстів, ігноруючи творчу волю автора.

Поема «Кавказ» з'явилася особливого року – 1845, під час другого приїзду Тараса Шевченка на рідну землю. Як точно спостеріг Є.Сверстюк, це був «рік високого сонця України», де поет «під небом осени 1845-го написав головні свої твори»,

кожному з яких «треба було б ставити пам'ятник на місці написання. Бо то були національні скрижалі» [4, 91]. Такі твори «мусили породити братство ім. Кирила-Методія – для початку. І викликати перші офіри на вітвар національний» [4, 91]. Через дешифрування національних кодів, вичитування українських наративів митець приходять до осягнення глибинних проблем національного й інонаціонального буття. Ідеї вселюдського братства, ствердження національної тожсамості будь-якого народу на противагу великодержавницькій концепції російського шовінізму витворюють парадигму антиколоніального, антикріпосницького спротиву, активної боротьби за відстоювання загальнолюдських прав і свобод. Переведений у площину морального імперативу заклик: «Борітеся – поборете, / Вам Бог помагає! / За вас правда, за вас слава/ І воля святая!» [5, 240] визначає смисловий ключ Шевченкового прометеїзму, та й навіть ширше. Як слушно зауважив Б.Лепкий: «Кавказ» – це початок українського прометеїзму» [3, 71]. Смерть близького друга Якова де Бальмена, який загинув 26 липня 1845 року на загарбницькій війні, що проводила царська Росія проти народів Кавказу, стала головним поштовхом до написання цього полум'яного твору, котрий «валить, трощить, палить, вбиває іронією, морозить правдою, сліпить блискавками порівнянь», звучить як «обжаловання російської нахабності» [3, 71]. Тема осудження політичних, соціальних, ідеологічних основ царської Росії в її експансіонізмі під лицемірними гаслами культуртрегерства переростає у творі в позитивну тему прославлення визвольних змагань горців, незламної боротьби за свободу всіх уярмлених народів, до яких належали й українці. Нескореність їхньої боротьби знаходить своє символічне вираження в безсмертному образі Прометея, що виявляє широке інтертекстуальне тло.

Саме на цьому тлі перший розділ посібника Олександра Ткачука «Антиколоніальні мотиви поеми Т.Шевченка «Кавказ» у контексті суб'єктного дискурсу романтичної поеми» розкриває не лише дискурсивну практику англійських поетів-романтиків, серед яких найвідоміший – Дж. Байрон, а й апелює до творчого досвіду А.Міцкевича, Ш.Петефі, Й.-В.Гете та інших митців, що утверджували «образ героїчної особистості, незвичайної,

монументальної особи, яка, як і Прометей, спроможна подолати несвободу, стати на прю з тиранією» (с. 62). Беручи до уваги таку характерну тенденцію доби романтизму як «зростання суб'єктивних засад творчості», автор посібника детально аналізує складну суб'єктно-об'єктну організацію поеми Шевченка, специфіку ліричного наративу, розкриває типологічну спорідненість експериментальних у жанровій матриці поем із фресковою, мозаїчною композицією.

Другий розділ – «Орієнтальний дискурс Кавказу та однойменна поема Тараса Шевченка» є логічним продовженням першого, де критика імперської політики Росії на Кавказі (починаючи від Івана Грозного), входить у контекстуальне поле поеми, виявляючи її як своєрідний метатекст. Крізь оптику орієнтального дискурсу розкривається задум твору, символіка назви, епіграф та посвята. Тему мистецького освоєння Кавказу представлено як сповідниками російської імперської самоідентичності (В. Жуковський, Ф. Тютчев, О. Хом'яков та ін.), так і тими, які ставили під сумнів «цивілізаційні переваги російської експансії». Серед останніх вражає драматична доля російського поета О. Полежаєва, який у своєму творі «Ерпелі» полемізує з О. Пушкіним. Ще гострішу реакцію на імперський наратив Пушкіна представлено в листі П. В'яземського до О. Тургенєва від 27 вересня 1821 року, де категорично стверджується: «Поэзия – не союзница палачей» (с. 28). Олександр Ткачук об'єктивно розглядає на сторінках посібника різні складові візій Кавказу в творах О. Бестужева-Марлінського, М. Лермонтова, Л. Толстого й відзначає їх гуманістичний пафос. Звертаючись до джерел образу Прометея, він детально аналізує концепт прометеїзму в структурі поеми «Кавказ», апелюючи як до українського, так і до світового художнього й літературознавчого дискурсів. Цій проблемі присвячено третій розділ посібника.

Розглядаючи композицію твору як дискурсивну організацію цілого, автор наголошує на її модерності й зазначає, що: «медитативна дискурсія, монологи, діалогізм як важливі чинники композиції тексту поеми Шевченка утворюють особливу об'єктну та суб'єктну сегментацію твору: ліричний актант немов дивиться на себе збоку як на іншого...» (с. 54). Вихідною

позицією в дослідженні інтертекстуального поля поеми закономірно обрано давньогрецький міф про Прометея, який за наказом Зевса був розіп'ятий на кавказькій вершині через викрадений і подарований людям вогонь. Картина пекельних мук закутого Прометея, якому щодня орел викльовує печінку, що відновлюється за ніч, стала предметом зображення для багатьох митців. Сміливий виступ проти титанів цікаво інтерпретували Есхіл та Софокл, де для першого Прометей – «переможне право», для другого – мужність, непохитність у боротьбі. Як «активна дія», для Шевченка Прометей стає втіленням «нескореного мученика, противника деспотії, захисника ідеї волелюбної і гордої людини, що жертвує в ім'я правди і свободи» (с. 58).

Продуктивним в аналізі художньої проблематики твору, джерел образу Прометея та його символіки є звертання дослідника до наукових студій О.Білецького, Д.Чижевського, О.Лосєва, Ю.Івакіна, І.Дзюби, В.Смілянської, Н.Чамати, Є.Нахліка, В.Мокрого, Ю.Микитенка та ін. Серед зарубіжних учених привертає увагу спостереження Г.-Г.Гадамера, який розглядає образ Прометея «крізь оптику трагедії культури», бачить у ньому «ніби міф європейської долі» (с. 59). Зіставивши різні наукові точки зору, Олександр Миколайович справедливо доходить думки про те, що «спираючись на світову традицію, автор «Кавказу» наповнив вічний образ Прометея новою семантикою. Шевченків Прометей втілює ідею волі і нескореності, невмирущості і непереможності народу, що бореться за свободу» (с. 65). Саме тому «програмним твором прометеїзму» в українській літературі доби романтизму стає поема Тараса Шевченка «Кавказ», а образ Прометея прочитується як метафора волі, символ тираноборця і людинолюбця.

Досліджуючи художній наратив поеми «Кавказ», О.Ткачук звертає увагу на використання у творі біблійних образів і формул, що дає підстави уподібнити його до мовлення біблійних пророків, а двоєдиність «я» та «іншого» (Бога) вказує на явище діалогізму. В рецептивному плані, порівняно зі світовим письменством, дослідник знаходить новий вимір кавказької проблематики через цитатний дискурс, що «відтворює офіційну риторичну імперію, пародіюючи мову царських

маніфестів та указів» (с. 75). Результативність їх дії підсумовано в'їдливо-сатиричним афоризмом Тараса Шевченка, що вичерпно характеризує Російську імперію як тюрму народів – безправних і поневолених: «Од молдованина до фіна / На всіх язиках все мовчить, / Бо благоденствує!» [5, 240].

У написаній від імені гомодієгетичного оповідача поеми «Кавказ», Олександр Ткачук виокремлює голоси власне автора, поміщиків, кавказця, мовлення маски та ліричного героя. На його слухну думку: «Наратор Тараса Шевченка *деміфологізує* російсько-імперські міфи, що спотворювали національну історичну пам'ять українців, а так само кавказьких народів, вигадуючи міфи про їхню культурну відсталість» (с. 99).

Заключний розділ посібника – «Семантика образу Прометея в українській літературі» побудовано на новочасному осмисленні та інтерпретації прометеївського символу у вітчизняній літературі. Образ Прометея-творця, тема прометеїзму знайшли своє оригінальне втілення у творчості Івана Франка, Лесі Українки, Павла Тичини, Дмитра Павличка, Івана Драча, Олеся Бердника, Миколи Руденка та ін. Детальний аналіз творів названих авторів дозволив зробити ґрунтовний висновок, що «в українському письменстві образ Прометея антропологізується й індивідуалізується, набуваючи нових іпостасей та символів. Він став невід'ємним у системі вічних образів, до яких звертаються митці слова. Його образ увійшов у метатекст української літератури як символ героїзму, мужності й людяності, якому притаманний світ людських переживань, думок, пристрастей і почуттів, перетворюючись у символ то одної, то іншої спроможності людського духу» (с. 121). Чільні підвалини цього осмислення були закладені великим поетом, митцем світового масштабу – Тарасом Григоровичем Шевченком.

Прикінцеві сторінки навчального посібника Олександра Ткачука «Інтертекст поеми «Кавказ» Тараса Шевченка: прометеїзм в орієнтальному дискурсі» вміщують питання для самоконтролю та список використаних джерел. Книга відзначається продуманою структурою, глибоким і всебічним охопленням матеріалу, вмінням автора бачити нові ракурси актуальної до сьогодні проблематики.

Література: 1. *Барт Р.* Текстуальний аналіз «Вальдемара» Е.По // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. 2-е вид., доп. / За ред. М.Зубрицької. – Львів: Літопис, 2001. – С. 497 – 524; 2. *Кристева Ю.* Бахтин, слово, діалог и роман // Французская семиотика: от структурализма к постструктурализму/ Под. ред. Г.М.Косикова. – М.: Прогресс, 2000. – С. 427 – 457; 3. *Ленкий Б.* Про життя і твори Тараса Шевченка. – Тернопіль: Джура, 2004. – 184 с.; 4. *Сверстюк Є.О.* Шевченко понад часом. Есеї. – Луцьк; Київ: ВМА «Терен»; ТОВ «Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 280 с.; 5. *Шевченко Т.Г.* Кобзар. – К.: Дніпро, 1972. – 584 с.

Дмитро Курчій, доц.(Івано-Франківськ)

«Реальні факти сумної правди»

(Михайло Ломацький. Українське вчителство Гуцульщини. – Торонто-Онтаріо. – 1958)

Новітні вітри перемін, творення української державності повертають на отчу землю великі, малі й призабуті імена своїх синів і дочок, бо справедливий урок дає нам світова цивілізованість: ніхто й ніщо не може канути у прірву безпам'яті. Всьому своя пора народження й смерті. Та вмерти – не значить безслідно зникнути. Серед діячів української культури, імена яких тривалий час незаслужено замовчували, піддавали остракізму, їхні твори були заборонені, на їх імена було накладено «табу», а дехто з них був приречений на передчасну смерть, особливе місце належить Михайлу Ломацькому – письменнику, громадському, культурно-освітньому діячеві. Його внесок у розвиток національної культури важко переоцінити. Ломацький – палкий український патріот, людина, що принесла на вітвар батьківщини все, що мала. В умовах чужини, самотності та емігрантських нестатків, але на волі, проявився непересічний талант М. Ломацького як письменника, есеїста, етнографа. Він написав і видав ряд творів про Гуцульщину, жоден з яких досі не побачив світу в Україні.